

Kulecki, Michał

Ceremoniał intronizacyjny Przemysłidów w X-XIII wieku

Przegląd Historyczny 75/3, 441-451

1984

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Ceremoniał intronizacyjny Przemyslidów w X—XIII wieku

Badania dotyczące obrzędów związanych z osobą średniowiecznego władcy, szczególnie zaś z uroczystościami towarzyszącymi wstąpieniu na tron lub koronacji, należą do szerokiego pogranicza pomiędzy dziejami politycznymi a historią kultury średniowiecza. Wyjątkowo intensywny wzrost zainteresowania badaczy tymi zagadnieniami można zaobserwować w okresie ostatnich lat pięćdziesięciu. Wydał on owoce w postaci prac wielu historyków, wśród których należy przede wszystkim wymienić Percy Ernsta Schramma¹. Do rozważań nad średniowieczną symboliką władzy obok historii zostały również włączone inne dyscypliny naukowe, takie jak socjologia, etnologia, czy religioznawstwo. Prowadzone badania pozwoliły na uzyskanie wielu interesujących informacji dotyczących mechanizmu działania panujących, związanego zwłaszcza z obejmowaniem i przekazywaniem władzy oraz zwiększających wiedzę o kulturze epoki. Symbolika obrzędów i przedmiotów otaczających władcę w najważniejszych chwilach jego życia może sporo powiedzieć o pozycji monarchy w systemie społecznym danego państwa, o obrazie panującego w umysłach jego poddanych. Będzie ona wskazywała na wzajemne więzi duchowe łączące monarchę z ludem, którym włada. W obrzędach intronizacyjnych władców ukazuje się również rola tradycji w życiu średniowiecznego państwa. Badania nad ceremoniami intronizacyjnymi rzucają nowe światło na stosunek ludzi omawianej epoki do tradycji, wzajemne przenikanie się dawnych zwyczajów z nowymi, często przychodzącymi wraz z wprowadzeniem w nowopowstających państwach feudalnej Europy chrześcijaństwa, na miejsce dawnych wierzeń pogańskich. Efektem zaś tego procesu nakładania się różnych elementów rodzimych i obcych stawała się nowa treść kulturowa wypełniająca życie społeczeństw Polski, Czech, Węgier, czy też innych państw Europy średniowiecza. Jednym z ważniejszych fragmentów tej nowej kultury był właśnie ceremoniał intronizacyjny i koronacyjny władców.

Korzyści wynikające z podejmowania badań nad symboliką władzy w średniowiecznym państwie są niepodważalne, szczególnie wobec kierunków rozwoju nauki historycznej, w których duży nacisk kładzie się właśnie na historię kultury. Dorobek historiografii zachodnioeuropejskiej przedstawia się w tej dziedzinie obficie, zaś badania obejmują szeroki zakres zagadnień, od znaczenia symbolicznego i dziejów obrzędów oraz insygniów koronacyjnych przede wszystkim w Niemczech (gdzie włącza się również koronację cesarską), w Anglii i we Francji, aż do rozważań

¹ Np. P. E. Schramm, *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik* t. I—III, Stuttgart 1954—1957; tenże, *Die Krönung in Deutschland bis zum Beginn des salischen Hauses*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte”, Kanon. Abteilung t. LV, 1935; tenże; *Die Krönung in Frankreich von den Mitte des 9. Jahrhunderts bis zur Neuzeit*, „Archiv für Urkundenforschung” t. XV, 1937 i inne.

nad „teologią polityczną” średniowiecza oraz nad rolą symboliczną ikonograficznych przedstawień władcy². Badania te dalekie są jeszcze od całkowitego wyczerpania omawianej tematyki. Inaczej wygląda stan opracowania problemów związanych z obrzędami intronizacyjnymi i koronacyjnymi występującymi w państwach położonych na obszarze środkowej Europy, istniejących w interesującym nas okresie od X do końca XIII stulecia. W grę wchodzi tu głównie: Węgry, Czechy, Polska, zaś z państw o mniejszym znaczeniu politycznym księstwa pomorskie oraz organizacje państwowe Słowian Połabskich, przede wszystkim Obodrytów i Stodoran. Koronacje królewskie władców cieszą się jeszcze stosunkowo dużym zainteresowaniem wśród historyków, z uwagi na wytrwałą działalność książąt panujących, zmierzającą do uzyskania godności królewskiej (Polska, Czechy, Węgry), bądź ze względu na niewyjaśnione znaczenie samej koronacji (w Polsce tzw. akt gnieźnieński z roku 1000, w Czechach pierwsze koronacje królewskie Wratysława II i Władysława II). Ciekawość budzą również niezwykle dzieje insygniów koronacyjnych (węgierska korona św. Stefana). Odmiennie przedstawia się sytuacja rozważań nad intronizacjami władców w tych krajach, gdzie istniały one niezależnie od koronacji królewskich. Dotychczas historycy zajmowali się obrzędami stosowanymi przy wstępowaniu na tron książąt władających w państwach środkowoeuropejskich w minimalnym stopniu. Z jednym wszelako wyjątkiem — słynnym ceremoniałem karyneckim (który wywodzi się jeszcze prawdopodobnie z okresu wcześniejszego, gdy w VIII wieku istniało w Karyntii niezależne państwo Słowian)³. Niniejszy artykuł stawia sobie za zadanie przynajmniej częściowe wypełnienie luki w wiedzy historycznej poprzez próbę przedstawienia ceremoniału intronizacyjnego książąt czeskich z dynastii Przemysłidów w okresie przed uzyskaniem przez nich dziedzicznej godności królewskiej.

Charakterystyczny, ciekawy, a co najważniejsze, stosunkowo dobrze udokumentowany źródłowo ceremoniał, stosowany podczas intronizacji księcia czeskiego budził od dawna zainteresowanie historyków. W każdej znaczniejszej syntezie historii Czech omawianego okresu tematyka intronizacyjna miała swoje miejsce, poczynając od jednego z twórców narodowej historiografii, F. Palacky'ego⁴ poprzez późniejsze dzieła V. Novotného⁵, V. Tomka⁶, aż do powstałego w latach sześćdziesiątych naszego stulecia obrazu społeczeństwa epoki Przemysłidów pióra Z. Fialy⁷. Lektura odpowiednich fragmentów wymienionych prac musi prowadzić do wniosku, że dotychczas ograniczono się raczej do umieszczenia paru uwag zaznaczających istnienie specjalnego ceremoniału przewidzianego dla uroczystości objęcia władzy przez nowego księcia, zasiadającego na tronie w Pradze. Czasem dodawano do tego krótki uzupełniający komentarz, który nie wyczerpywał jednak pytań pojawiających się przy studiach nad intronizacjami czeskimi. Dopiero niedawno ukazał

² E. H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*, Princeton 1957.

³ Klasyczną pracą jest: B. Grafenauer, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*, Ljubljana 1952.

⁴ F. Palacký, *Dějiny narodu českého v Čechách a na Morave* t. I, cz. 1—2, Praha 1848.

⁵ V. Novotný, *České dějiny* t. I, cz. 1—2, Praha 1912—1913.

⁶ V. Tomek, *Historia Království Českého* t. I, Kraków 1902.

⁷ Z. Fiala, *Prémyslovske Čechy, Český stát a společnost v letech 995—1310*, Praha 1965.

się artykuł R. Schmidta⁸, traktujący interesujący nas problem w sposób bardziej specjalistyczny, chociaż jeszcze niekompletny.

Obok całościowego ujęcia obrzędów intronizacyjnych w dotychczasowych rozważaniach nad tą tematyką szczególnie zaznaczyły się dwa kierunki zainteresowań — poszukiwania źródeł ceremoniału czeskiego (między innymi prace o tzw. legendzie Przemysła-oracza V. Tillego⁹ i J. Ludvikovský'ego¹⁰) oraz badania prawno-historyczne nad stosunkami Czech z Królestwem Niemieckim w okresie średniowiecza i co za tym idzie pomiędzy aktem intronizacji dokonywanym w Pradze, a inwestyturą lenną udzielaną przez króla niemieckiego każdemu księciu czeskiemu od początku XI wieku. Można tu wymienić między innymi prace J. Kaprasa¹¹, V. Vaněčka¹², ze strony niemieckiej zaś W. Wegenera¹³. Krótkie zestawienie literatury dotyczącej intronizacji władców czeskich wyraźnie ukazuje konieczność dalszego prowadzenia badań o charakterze kompleksowym, łączących w sobie zarówno rozważania o treści symbolicznej, jak i o znaczeniu prawnym omawianego obrzędu.

Informacji niezbędnych do badań nad intronizacjami książąt czeskich dostarcza nam przede wszystkim kronika Kosmasa¹⁴. Późniejsi kronikarze (kontynuacje Kosmasa pióra kanonika wyszehradzkiego¹⁵ i mnicha sazawskiego¹⁶, tzw. kronika rymowana Dalimila¹⁷ oraz kronika Pulkavy¹⁸), w swoich opisach wcześniejszych dziejów Czech czerpali wiadomości z dzieła dziekana kapituły praskiej, dodając z punktu widzenia tematyki intronizacyjnej, ciekawe uzupełnienia odnoszące się do czasów „bajecznych”, głównie w opowieści o powołaniu na tron Przemysła, legendarnego pierwszego księcia Czechów. Natomiast we fragmentach poświęconych wydarzeniom z XII i XIII stulecia obrzędy towarzyszące wstąpieniu na tron nowego władcy zbywali oni najczęściej krótkimi, aczkolwiek charakterystycznymi określeniami¹⁹. Podobnie czynili średniowieczni annaliści czescy²⁰. Kosmas nie okazał się tak wstrzemięźliwy. W części „historycznej” swojej kroniki, rozpoczynającej się od panowania Bozrywoja I, przedstawił rządy 18 książąt czeskich, spośród których dwaj

⁸ R. Schmidt, *Die Einsetzung der böhmischen Herzoge auf dem Thron zu Prag*, [w:] *Nationes. Aspekte der Nationenbildung im Mittelalter*, Sigmaringen 1978.

⁹ V. Tille, *Přemyslovy stěvice a železny stul*, „Česky Časopis Historický” t. X, 1904.

¹⁰ J. Ludvikovsky, *La legende du prince-labourer Přemysl et sa version primitive chez le moine Christian*, [w:] *Charisteria... Thaddeo Sinko... oblata*, Warszawa 1951.

¹¹ J. Koprás, *Právní dějiny zemi koruny české*, t. I, Praha 1913.

¹² V. Vaněček, *Dějiny státu a práva v Československu*, Praha 1970.

¹³ W. Wegener, *Böhmen, Mähren und das Reich im Hochmittelalter*, Köln 1958.

¹⁴ *Cosmae Pragensis Cronica Boemorum*, [w:] MGH SRG, nova series t. II, Berlini 1923 [cyt. dalej: Kosmas].

¹⁵ *Canonici Wissehradensis Continuatio Cosmae*, [w:] FRB t. II, Pragae 1874 [cyt. dalej: Kanonik Wyszehradzki].

¹⁶ *Monachi Sazaviensis Continuatio Cosmae*, [w:] FRB t. II, Pragae 1874.

¹⁷ *Kronika rymowana tzw. Dalimila*, [w:] FRB t. III, Pragae 1882 [cyt. dalej: Dalimil].

¹⁸ *Cronica Przbiconis dicti Pulkava*, [w:] FRB t. V, Pragae 1885 [cyt. dalej: Pulkava].

¹⁹ Np. Dalimil, r. 22, s. 46: *na otcov stolec vznide* (określenie powtarzane wielokrotnie).

²⁰ Np. *Annales Pragenses* pod r. 1192, [w:] FRB t. II, s. 281.

zostali „zaszczyceni” dokładnymi opisami ich wstąpienia na tron. Byli to: Brzetysław I intronizowany w roku 1034²¹ oraz Brzetysław II intronizowany w roku 1092²², kreowani na głównych bohaterów kroniki. W przypadku intronizacji Brzetysława II istnieje duże prawdopodobieństwo, że Kosmas był naocznym świadkiem tej uroczystości. Relacje o obu uroczystościach stanowią podstawowe źródło dla odtworzenia ceremoniału intronizacyjnego książąt czeskich.

Odrzuciwszy elementy o charakterze okazjonalnym stanowiące literacką oprawę relacji, możemy wywnioskować o istnieniu następującej procedury stosowanej przy zmianie władcy w Czechach: a) wybór nowego księcia dokonywany przez Czechów, który wprawdzie nie należy bezpośrednio do ceremoniału intronizacyjnego, jest jednak z samym obrzędem ściśle związany; b) przyprowadzenie księcia do kamiennego tronu, na którym zostanie on intronizowany; c) sam moment właściwej intronizacji; d) przedstawienie księcia zgromadzonemu i aklamacja; e) przysięga wierności; f) uroczystości końcowe. Do tego dochodzą drobniejsze szczegóły takie jak strój księcia podczas intronizacji, rozrzucanie monet między tłum, kształt tronu, itp. Konieczne jest zajęcie się każdym z elementów po kolei dla ustalenia ich znaczenia dla całości obrzędu.

a) Wybór księcia. Czeskie źródła²³ wyraźnie wskazują na istnienie bezpośredniego związku czasowego między intronizacją a elekcją. Prawdopodobnie elekcja jest równie dawnego pochodzenia jak państwo Przemyslidów i wywodzi się z dawnego obyczaju wybierania naczelników plemiennych²⁴. Obok Kosmasy, pierwsze jeszcze niejasne wzmianki o elekcji łączonej z intronizacją znajdujemy w tzw. Legendzie Krystiana²⁵, (jeżeli przyjmie się, że utwór ten powstał pod koniec X w.) oraz w relacji Thietmara o wydarzeniach lat 1003—1004²⁶. Zgromadzenie Czechów w Pradze odbywające się przy wstąpieniu na tron księcia Udalryka, razem z tym zwołanym w 1034 r. dla intronizacji Brzetysława I, można już nazwać w pełni elekcyjnymi i od tego czasu stają się one nieodzownym elementem zmian na tronie czeskim. Znaczenie elekcji było różne w zależności od zmieniającej się pozycji politycznej księcia i możliwych. W XI stuleciu była ona raczej formalnością, następnie stała się dogodną formą rozwiązywania sporów o tron między rywalizującymi Przemyslidami; po ustaleniu się w Czechach dziedzicznego królestwa elekcja ponownie stanowiła tylko potwierdzenie objęcia władzy przez dziedzica korony, aż do wygaśnięcia rodzimej dynastii. Skład zgromadzenia elekcyjnego określany jest w źródłach najczęściej jako *omnes Bohemi* albo *populus Bohemorum*²⁷, jednak decydujący głos mieli możni świeccy oraz biskup praski. Elekcja powinna odbyć się w Pradze, ponieważ tylko tam wybrany książę mógł dokonać aktu intronizacji. W roku 1109, gdy w obozie pod Wrocławiem został zamordowany książę Święto-

²¹ Kosmas, lib. I, c. 42, s. 77—79.

²² Tamże, lib. II, c. 50, s. 158.

²³ Tamże, lib. II, c. 14, s. 103 (o intronizacji Spitygniewa II w 1055 r.) i lib. III, c. 28, s. 197 (o intronizacji Władysława I w 1109 r.); *Vincentii Pragensis Annales et Continuatio Gerlachi abbatis Milovicensis*, [w:] MGH SS t. XVII, Hannoverae 1861, s. 658 (o intronizacji Władysława II w 1140 r.) [cyt. dalej: Wincenty z Pragi].

²⁴ B. Bretholz, *Geschichte Böhmens und Mährens* t. I, Reichenberg 1921.

²⁵ *Vita S. Ludmilae et S. Venceslai*, [w:] FRB t. I, Pragae 1873 s. 202 [cyt. dalej: Krystian].

²⁶ *Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon*, [w:] MGH SRG, nova series, t. IX, Berolini 1935, lib. VI, c. 12, s. 189 [cyt. dalej: Thietmar].

²⁷ Kosmas, lib. III, c. 27, *passim*.

pełk, zgromadzeni Czesi wybrali na władcę Ottona morawskiego. Jednak elekcję tę jako dokonaną poza Pragą wkrótce można z biskupem Kosmasem na czele unieważnili i księciem czeskim został Władysław I²⁸.

b) Przeprowadzenie do tronu. Ten element poprzedzający sam moment intronizacji jest poświadczony w obu szczegółowych relacjach Kosmasa. Pomiedzy nimi istnieje różnica co do osoby prowadzącej nowego władcę do tronu. W pierwszym przypadku czynił to Jaromir, stryj Brzetysława I, a więc członek rodu panującego. Natomiast w drugim osobą tą był biskup praski Kosmas, ważna postać w ówczesnej czeskiej elicie władzy. Jeżeli przyjmiemy, że opisywana czynność stanowiła stały fragment obrzędu intronizacyjnego (upoważnia do tego określenie *ritus huius terre* z opisu uroczystości w 1092 r.²⁹), pojawia się pytanie. R. Schmidt stwierdził, że udzielenie w pełni wiarygodnej odpowiedzi jest niemożliwe³⁰ i należy zgodzić się z nim. Na podstawie Kosmasa można tylko stwierdzić, że była to osoba wysoko uplasowana w hierarchii możnych, znajdująca się blisko tronu.

c) Właściwa intronizacja. Czynność określana przez Kosmasa jako „posadzenie na tron”³¹ należy do najważniejszych fragmentów czeskiego ceremoniału intronizacyjnego. Zgodnie bowiem ze świadectwami źródeł, co potwierdzają historycy prawa³², tylko i wyłącznie ten, kto zasiadł na tronie praskim, stawał się księciem czeskim i posiadał najwyższą władzę w całym państwie złożonym z Czech i Moraw. Moment właściwej intronizacji stanowił jak gdyby istotę aktu rozpoczęcia panowania nad Czechami, co podkreśla się zarówno w opracowaniach naukowych, jak i w popularnym źródle wiedzy, którym są encyklopedie³³. Uzależnienie objęcia władzy w państwie od intronizacji praskiej usankcjonował statut Brzetysława I, ponieważ najstarszy w chwili śmierci poprzednika członek rodu Przemysłidów zostawał księciem czeskim dopiero po dokonaniu utwierdzonej obyczajem uroczystości wstąpienia na tron.

d) Przedstawienie władcy zgromadzonym i aklamacja. Te dwa elementy stanowiły konieczne dopełnienie intronizacji przez jej uprawomocnienie, bez nich cała ceremonia byłaby nieważna. Osoba dokonująca prezentacji księcia wobec ludu to zapewne ten sam dostojnik, który poprzednio prowadził elekta do tronu. Można tak przypuścić na podstawie relacji Kosmasa o intronizacji Brzetysława I, gdy dokonał tego aktu książę Jaromir używając słów: „oto wasz książę”³⁴. Aklamacja zaś należy do bardziej interesujących fragmentów w czeskim ceremoniale intronizacyjnym. Lud dokonywał jej śpiewając (przypominało to chyba raczej zbiorowy okrzyk) „słodką pieśń *Kyrie eleison*”³⁵. Samo *Kyrie* jako część Mszy oparta na dialogu kapłana i wiernych oraz na tekście łatwym do zapamiętania należało do najszybciej przyswajalnych elementów nowej wiary dla niedawno ochrzczonych. Świeżo powstałemu księciu z Czechach musiało zależeć na zaakcentowaniu chrześcijań-

²⁸ Tamże.

²⁹ Tamże, lib. II, c. 50.

³⁰ R. Schmidt, op. cit., s. 451.

³¹ Tak należy tłumaczyć termin *intronizatus* użyty przy opisie intronizacji Brzetysława II, zob. przypis 22.

³² J. Kapras, op. cit., s. 15.

³³ Np. *Ottův Slovník Naučný*.

³⁴ Kosmas, op. cit., lib. I, c. 42, s. 78: *ecce dux vester*.

³⁵ Tamże, lib. II, c. 14, s. 164: *cantantes kyrieleyson cantilenam dulcem*.

skiego pochodzenia władzy książęcej, a „Kyrie”, jako zastąpienie dawnej pogańskiej formy aklamacji (która zapewne istniała), było odpowiedni. Dlatego wprowadzono je do ceremoniału intronizacji księcia czeskiego. Kosmas zanotował ten szczegół obrzędu pod rokiem 1034 po raz pierwszy, jednak fakt stosowania go przy objęciu katedry praskiej przez św. Wojciecha (982 r.)³⁶ pozwala wysnuć przypuszczenie o jego wcześniejszym niż pierwsza połowa XI w. zastosowaniu przy świeckich intronizacjach. Nie bez znaczenia był tu fakt uczestniczenia w tych ceremoniach przedstawicieli duchowieństwa z biskupem praskim na czele.

e) Ceremonie końcowe. Zamykające całą uroczystość ceremonii mają oczywiste znaczenie. Poddani, dokonawszy aktu uznania nowego księcia, musieli złożyć przysięgę wierności, przy czym zapewne dokonywali tego w sposób bezpośredni, a lud tylko towarzyszył. Byłby to wyraz dominującej roli górnych warstw społecznych w życiu politycznym omawianego okresu. Prawdopodobnie po zakończeniu całej uroczystości świeżo intronizowany książę czeski udawał się do katedry na uroczystą mszę (celebrowaną przez biskupa praskiego?) i później na ucztę w pałacu książęcym³⁷.

Rozważając początki ceremoniału intronizacyjnego książąt czeskich nie sposób pominąć tradycji pochodzenia dynastii Przemysłidów. Opowieść ta, przekazana najwcześniej przez Kosmasa³⁸ i tzw. Legendę Krystiana³⁹, a w ślad za nimi przez późniejszych kronikarzy, jest doskonale znana i dlatego nie trzeba jej streszczać. Chcielibyśmy zwrócić tylko uwagę na bardzo charakterystyczne szczegóły. Gdy Przemysł przyjął ofiarowywaną przez posłów od Libuszy i całego ludu czeskiego godność książęcą, przebrał się w odpowiednie dla niej szaty. Zabrał jednak ze sobą stare łapcie plecione z łyka, aby przypominały jego potomkom skromne pochodzenie założyciela dynastii. Łapcie te przechowywano w czasach Kosmasa w Wyszehradzie⁴⁰. Do tej opowieści inny kronikarz czeski piszący na dworze Karola IV Daniel Pulkava dorzucił informację, że owe łapcie oraz kapotę, będące własnością Przemysła, przynoszono przed oblicze władców czeskich przed koronacją dla wypełnienia celu wspomnianego przez Kosmasa⁴¹.

Wprawdzie opis powołania na tron pierwszego księcia czeskiego nie zawiera żadnych elementów ceremonii intronizacyjnych, a pierwsze dokładniejsze informacje o tym obrzędzie posiadamy dopiero z pierwszej połowy XI w., jednak można bez obawy popełnienia większego błędu stwierdzić dawniejsze pochodzenie ceremoniału. Dla poparcia takiego poglądu przytoczymy wiadomość zawartą w Legendzie Krystiana, którą można interpretować jako świadectwo dokonania intronizacji przez św. Wacława (921 r.)⁴². W tej sytuacji przedchrześcijańskie pochodzenie większości obrzędów wchodzących w skład ceremoniału jest bardzo prawdopodobne. Nie to jednak stanowi przedmiot sporów między badaczami przeszłości czeskiej. Podstawową zagadką do rozwiązania jest znalezienie odpowiedzi na pytanie: czy czeski ceremoniał intronizacyjny przedstawia sobą kopię dobrze znanego i wielokrotnie opracowywanego obrzę-

³⁶ Tamże, lib. I, c. 23, s. 45—46.

³⁷ R. Schmidt, op. cit., s. 451.

³⁸ Kosmas, lib. I, c. 5—7, s. 14—18.

³⁹ Krystian, s. 202.

⁴⁰ Kosmas, lib. I, c. 7, s. 17.

⁴¹ Pulkava, s. 7.

⁴² Krystian, c. 3, s. 206.

du stosowanego przy tej okazji w Karyntii. Wśród historyków nie wytworzył się dotychczas jednolity pogląd: wielu, idąc za F. Palackym, odpowiada na to pytanie twierdząco⁴³, natomiast V. Novotny zachował daleko posunięty sceptycyzm w stosunku do tezy Palackiego. Dla lepszego zobrazowania problemu przytoczymy jeszcze jedno bardzo charakterystyczne świadectwo pochodzące od Thietmara. W swojej kronice opisał on, jak po obaleniu panowania Bolesława Chrobrego w Czechach, nowy ich władca, Jaromir, odbył ceremonię intronizacji w Pradze, przed którą został przyodziany w szaty książęce⁴⁴. Tekst ten może służyć jako kolejne poparcie tezy o pokrewieństwie pomiędzy ceremoniałem czeskim i karynckim. Rzeczywiście, jeżeli porówna się wyżej przytoczone relacje Thietmara i Kosmasa ze źródłami opisującymi intronizację książąt karynckich, zauważa się wyraźnie elementy co najmniej podobne. W obydwu przypadkach władca powinien być intronizowany na kamiennym tronie i przyprowadzony do niego w skromnej odzieży. Jednakże Novotny zakwestionował takie podobieństwo przypuszczając, że Jaromir, zostawszy księciem czeskim, zmienił ubiór na bardziej uroczysty, ponieważ na wygnaniu nie posiadał pieniędzy na wystawne życie⁴⁵. Pogląd autora „Českich dějin” wydaje się być bardziej uzasadniony niż zdanie przeciwne, a faktów popierających takie stwierdzenie można znaleźć kilka. Już V. Tille podważał wiarygodność przekazu Kosmasa razem z dodatkami Pulkavy o przechowywaniu na zamku wyszehradzkim łapci i kapoty Przemysła⁴⁶. W tym miejscu należy dodać, że twórca czeskiego dziejopisarstwa wieków średnich nie wyznaczył powołaniu na tron pierwszego księcia Czech roli wzorca dla późniejszych intronizacji. Interesujących nas szczegółów (zmiana stroju, ewentualne przyniesienie przed tron łapci), nie ma w żadnej z relacji o intronizacjach władców, zanotowanych przez Kosmasa. Natomiast Thietmar, chociaż żył współcześnie z opisywanymi przez siebie wydarzeniami, nie zaznaczył zmiany szat przed posadzeniem na tronie praskim jako zwyczaju obowiązującego wszystkich książąt czeskich, wśród nich również i naszego Bolesława Chrobrego⁴⁷. Najbardziej zgodnym z obecnym stanem wiedzy źródłowej byłoby twierdzenie nie o identyczności ceremoniałów, czeskiego i karynckiego, lecz o ich częściowej zbieżności, którą motywowało słowiańskie pochodzenie ludności obu krajów. Obrzęd karyncki nie wywarł przypuszczalnie bezpośredniego wpływu na analogiczną ceremonię w Czechach.

Spośród pozostałych elementów warto wspomnieć o rozrzucaniu monet między zgromadzony tłum. Posiadało ono podwójne znaczenie. Z jednej strony rację ma Kosmas, pisząc o próbie zapobieżenia w ten sposób nadmiernemu ściskowi przy tronie książęcym⁴⁸. Z drugiej zaś okazanie hojności w dniu tak uroczystym uważano za spełnienie dobrego uczynku (jałmużny), koniecznego dla uzyskania zbawienia. Omówienia wymaga również sprawa tronu używanego przy intronizacjach książęcych w Pradze. W źródłach był on określany jako *solium*, czasem bardziej opisowo *solium paternum* lub *solium patris sui*⁴⁹, co służyło dla zaznaczenia daw-

⁴³ V. Tomek, op. cit., s. 22—23; J. Adamus, *Dziedziczość tronu*, SSS t. I, s. 437; J. Wojcieszuk, *Tribunał ducis. Przyczynek do historii oznak władzy zwierzchniej*, KHKM t. XIII, 1965, s. 65—67.

⁴⁴ Thietmar, lib. VI, c. 12, s. 289.

⁴⁵ V. Novotny, op. cit., t. I, cz. 1, s. 692.

⁴⁶ V. Tille, op. cit., s. 203.

⁴⁷ Thietmar, lib. VI, c. 12, *passim*.

⁴⁸ Kosmas, lib. I, c. 42, s. 77—79.

⁴⁹ *Annales Pragenses* pod r. 1191, s. 281.

ności jego istnienia. Kosmas nie pozostawił żadnego opisu tronu praskiego, umieszczając w swojej kronice tylko informację, że znajdował się on na dziedzińcu grodu (Hradczany)⁵⁰. Wygląd interesującego nas przedmiotu możemy odtworzyć na podstawie dzieła dziejopisarza czeskiego z drugiej połowy XII w., Wincentego z Pragi. Pod rokiem 1142, relacjonując walki pomiędzy ówczesnym księciem zwierzchnim Władysławem II a Konradem, księciem znoimskim, wymienił Wincenty jako najważniejszy obiekt grodu praskiego ów tron, kamień, w walkach o który zginęło wielu wojowników⁵¹. Informacja ta cytowana jest jako wiarygodny (choć ogólnikowy) przekaz wyglądu praskiego tronu intronizacyjnego⁵². Istnieje prawdopodobieństwo, że znajdował się on na wspomnianym przez Kosmasa pagórku, zwanym Žiži⁵³, niegdyś zapewne pogańskim miejscu kultowym. W przeciwieństwie do tronu karyńskiego, analogiczny zabytek czeski nie przetrwał do naszych czasów, na skutek zarówno działania czynników atmosferycznych, jak i zarzucenia przez Czechów dawnej formuły intronizacyjnej.

Poruszona przed chwilą kwestia wymaga osobnego zastanowienia się. Źródła czeskie wspominają o intronizacjach książąt dokonywanych przez cały wiek XII. Później wiadomości urywają się, jak gdyby zaprzestano stosowania dawnego obyczaju. Jeżeli chodzi o dokładne oznaczenie czasu, w którym stary ceremonial czeski został zapomniany, zdania historyków są rozbieżne. Palacky stwierdził, że po raz pierwszy nie był intronizowany Waclaw I koronowany na króla Czech jeszcze za życia ojca, Przemysła Ottokara I (1223 r.)⁵⁴. Tomek zaś uważał, że w tym przypadku zachowano dawny obrzęd, odarty jednak już ze wszelkiej rzeczywistej wartości prawnej⁵⁵ i zapewne zaginął on wkrótce potem. Natomiast Schmidt znalazł trzynastowieczne wzmianki świadczące o znajomości ceremoniału intronizacyjnego i nie określił dokładnego momentu jego zaginięcia⁵⁶. W tej sytuacji najwłaściwsza byłaby formuła kompromisowa. Niewątpliwie Palacky miał rację, uważając koronację Waclawa I za punkt zwrotny dla omawianego problemu. Fakt stworzenia w Czechach dziedzicznej monarchii musiał wpłynąć na upadek starego sposobu intronizacji władcy. Elementy tradycji o jego istnieniu mogły utrzymać się przez cały wiek XIII, dopóki zasiadała na tronie rodzima dynastia czeska. Jest jednak bardzo charakterystyczne, że gdy Przemysł Ottokar II zbuntował się przeciwko swojemu ojcu (Waclawowi I), chociaż ogłoszono go władcą Czech, nie został intronizowany⁵⁷. Pamięć o szczegółach dawnych obrzędów intronizacyjnych stopniowo zacierала się i w XIV wieku posiadano o interesującym nas ceremoniale bardzo niejasne wyobrażenie, czego dowodzi kronika Pulkawy.

Pozostał jeszcze do omówienia jeden ważny problem natury prawnej związany z intronizacjami czeskimi. Chodzi o wzajemny stosunek między intronizacją na księcia czeskiego dokonaną w Pradze, a hołdem lennym składanym przez władcę Czech królowi niemieckiemu, jako swojemu seniorowi. Cała historiografia czeska zgodnie uważa, że w sensie praw-

⁵⁰ Kosmas, lib. I, c. 42, s. 77—79.

⁵¹ Wincenty z Pragi pod r. 1142, s. 660.

⁵² R. Schmidt, op. cit., *passim*.

⁵³ Kosmas, lib. I, c. 36, s. 64.

⁵⁴ F. Palacky, op. cit. t. I, cz. 2, s. 141.

⁵⁵ V. Tomek, op. cit., s. 117.

⁵⁶ R. Schmidt, op. cit., s. 461.

⁵⁷ *Wenceslai regis historia* błędnie pod r. 1249, [w:] FRB t. I, s. 301.

nym rolę czynnika decydującego o osobie księcia pełnił fakt elekcji i następnie intronizacji zgodnie z rodzimym obyczajem⁵⁸. Natomiast w historiografii niemieckiej przywiązuje się większe znaczenie do ceremonii infeudacyjnej⁵⁹. Aby rozważyć tę kwestię należy przyrzeć się wydarzeniom zanotowanym przez źródła. Aż do czasów Bolesława III zwierzchnictwo niemieckie nad Czechami miało charakter wyłącznie trybutarny i zmiana na tronie księżym nie wymagała zatwierdzenia⁶⁰. Dopiero Władysław, wybrany księciem po wygnaniu Bolesława III (1002), jako pierwszy władca czeski zwrócił się do króla Niemiec, Henryka II, o zatwierdzenie swojej godności i otrzymał je⁶¹. Niewątpliwie chciał w ten sposób umocnić się na tronie wobec zagrożenia ze strony Bolesława II oraz jego braci, Jaromira i Oldrzych. Odtąd ustaliła się praktyka, że książę czeski po dokonaniu intronizacji w Pradze udawał się do Niemiec celem złożenia hołdu i otrzymania inwestytury, jednak w dalszym ciągu król niemiecki nie decydował o osobie władcy Czech. Sytuację tę zmienił w 1098 r. Brzetysław II, który chcąc po swojej śmierci przekazać państwo bratu przyrodniemu Borzywojowi, zdecydował się prosić Henryka IV o dokonanie inwestytury Borzywoja jeszcze za swojego życia⁶². Dopiero później Borzywoj został intronizowany w Pradze. Od tego momentu władca Niemiec zaczął zdobywać wpływ na obsadę tronu czeskiego, chociaż pierwsze próby zakończyły się niepowodzeniem (inwestytura na Czechy dla Oldrzych morawskiego w 1101 r.⁶³ oraz wyprawa Lotara III, usiłującego wprowadzić do Pragi Ottona Czarnego w 1126 r.⁶⁴). Przykład Brzetysława II naśladował w 1138 r. Sobiesław I, który poprzednio walczył z interwencją niemiecką, a sam prosił Lotara III o inwestyturę na Czechy dla syna, Władysława⁶⁵. Ostatecznie jednak po śmierci Sobiesława I możni wybrali na księcia jego bratanka Władysława II, najbardziej uprawnionego według statutu Brzetysława I kandydata do tronu. Pogłębiające się rozdrobnienie dzielnicowe w Czechach stwarza okazję do coraz częstszego mieszania się króla niemieckiego do sporów między Przemysłidami o godność księcia praskiego. W 1173 r. Fryderyk I wykorzystał fakt, że jego imiennik, syn Władysława II, nie został formalnie wybrany przez Czechów i odsądził go od tronu, który przekazał Sobiesławowi II, przeciwnikowi poprzednich władców⁶⁶. Z kolei pięć lat później ten sam król niemiecki „przywrócił do łask” Fryderyka czeskiego i odebrał Czechy Sobiesławowi II⁶⁷. Znaczenie władcy Niemiec jako szafarza godności książęcej w Czechach (Fryderyk I, a po nim Henryk VI, interweniowali jeszcze kilkakrotnie), utrzymało się do końca XII stulecia. Zostało usunięte z jednej strony dzięki wzmocnieniu wewnętrznemu państwa czeskiego pod rządami Przemysła Ottokara I, z drugiej zaś dzięki jego zręcznej polityce wobec walki o tron niemiecki po śmierci Henryka VI, co ostatecznie przyniosło władcy czeskiemu dziedziczną koronę królewską (1212 r.). Widać wyraźnie, że wzajemny stosunek pomiędzy Czechami a Rzeszą i co za tym idzie pomiędzy introniza-

⁵⁸ Np. V. Vaněček, op. cit., s. 52.

⁵⁹ W. Wagener, op. cit., s. 59.

⁶⁰ Z. Fiala, op. cit., s. 125.

⁶¹ Thietmar, lib. III, c. 23, s. 249.

⁶² Kosmas, lib. III, c. 13, s. 175.

⁶³ Tamże, lib. III, c. 15, s. 176.

⁶⁴ Kanonik Wyszehradzki, s. 203—204.

⁶⁵ Tamże, s. 229.

⁶⁶ Wincenty z Pragi, s. 685—686.

⁶⁷ Tamże, *passim*.

cja księcia a hołdem lennym ulegał zmianom na przestrzeni omawianego okresu. Zmiany te powodowały działania różnych czynników: stopnia konsolidacji wewnętrznej Czech i Niemiec, koncepcji politycznych ich władców itp. Stosunek znaczenia intronizacji i infeudacji nie pozostawał niezmienny i ustalony raz na zawsze.

Ceremoniał intronizacyjny czeskich Przemyślidów, ukształtowany w pierwszych stuleciach istnienia tego państwa jest charakterystycznym przykładem tworzenia się nowej kultury. Elementy stare, posiadające rodowód jeszcze pogański, w zetknięciu z konsekwentym wprowadzaniem nowej wiary, chrześcijaństwa, zyskiwały nowe znaczenie, łączyły się z nowymi. Przykładem dawniejszych jest dokonywanie intronizacji na starym kamiennym „tronie”, nowe zaś symbolizuje pojawienie się chrześcijańskiej formuły aklamacyjnej. Ceremoniał intronizacyjny stanowił jeden z elementów kultury politycznej średniowiecznych organizacji państwowych. Był przy tym odbiciem hierarchii wartości panującej w tym okresie. Jednocześnie używanie własnego, odrębnego ceremoniału intronizacyjnego obok kultu narodowych świętych, zwłaszcza św. Wacława, możemy uważać za symbol dążenia Czech do niezależności, kierunku działania obieranego przez prawie wszystkich książąt czeskich również w czasach ścisłej zależności tego kraju od Niemiec.

Михал Кулецки

ЦЕРЕМОНИАЛ ВОЗВЕДЕНИЯ НА ПРЕСТОЛ ПРЖЕМЫСЛОВИЧЕЙ В X—XIII ВВ.

Статья занимается обрядами, связанными с личностью поведителя в эпоху средневековья, а особенно торжествами, которыми сопровождалось возведение на престол или коронация. В обрядах этих проявляется роль традиции, взаимопроникновение старых и новых нравов, рождающихся вместе с введением христианства во вновь складывающихся государствах феодальной Европы.

Состояние соответственных исследований о государствах Средней Европы до конца XIII в. (Польша, Чехия, Венгрия, государства полабских славян) представляется скромно. Внимание учёных было направлено на коронации государей, их значение для исторических событий вышеупомянутых государств, а также на историю коронационных регалий, тогда как сам церемониал интронизации (возведения на престол) упускался из виду, за исключением обрядов, которыми сопровождался приход к власти каринтских князей. Писали также о церемониале возведения на престол чешских Пржемысловичей, история и символика которого являются темой настоящей работы.

Основной источник составляет хроника Космаса. Самому обряду предшествовали выборы нового князя, хронологически не связанные с интронизацией, являющиеся однако необходимым её дополнением. Формально князя выбирали все чехи, решающую же роль играли вельможи во главе с пражским епископом. Выборы, для того чтобы иметь законную силу, должны были происходить в Праге. Сам обряд возведения начинался с торжественного шествия князя к трону. Его вёл либо член династии либо пражский епископ. Затем наступало „посажене на престол”, т.е. собственно интронизация, символизирующая начало правления. Возведённый на престол князь был представлен народу, который громко изъявлял согласие, сопровождающееся песнопением „Kугје eleison”. Вероятно обряд заканчивался присягой в верности, которую приносили подданные, торжественной мессой и пиром в княжеском дворце. Во время церемонии разбрасывали монеты среди скопищ народа.

Рассматривая вопрос об истоках чешских интронизаций нельзя обойти молчанием отношений между чешским и каринтским обрядами. Опираясь на анализ свидетельств, содержащихся в источниках (в основном Космаса и Титмара) автор отверг тезис об идентичности

обоих обрядов, выдвинутый на основе ошибочного суждения о выступлении чешского князя во время торжеств в крестьянском платье. Следует говорить самое большее о совпадении обоих церемониалов.

Особого разбора требовало юридическое значение чешского церемониала и его соответствия ленным отношениям между чешским князем и германским королём. Автор придерживается точки зрения, что взаимоотношения между Чехией и империей и, следовательно, между интронизацией князя и присягой сюзерену зависели от степени внутренней сплочённости обеих государств и политических концепций их повелителей.

Michał Kulecki

LE CÉRÉMONIAL D'INTRONISATION DES PREMYSLIDES AU XÈME—XIIIÈME SIECLES

L'article porte sur les problèmes des cérémonies liées à la personne du souverain médiéval, notamment celles qui accompagnaient sa prise du pouvoir et son couronnement. Dans les cérémonies d'intronisation apparait le rôle de la tradition, la fusion des moeurs anciennes et nouvelles qui se manifeste avec l'avènement du christianisme dans les Etats nouvellement créés de l'Europe.

L'état des recherches concernant les pays de l'Europe centrale (Pologne, Bohême, Hongrie, les Slaves de Polabi) est peu satisfaisant. L'intérêt des historiens s'est concentré sur les couronnements des souverains, leur importance pour l'histoire de ces pays, ainsi que sur les insignes de couronnement. Quant à la cérémonie de l'intronisation elle est à peu près ignorée, à part en Carinthie et la Bohême. Les recherches en question doivent se baser sur la chronique de Kosmas. La cérémonie elle-même était précédée de l'élection du prince. Formellement il était élu par tous les Tchèques mais la parole décisive revenait aux seigneurs, l'évêque de Prague en tête. Pour entrer en vigueur, l'élection devait avoir eu lieu à Prague. La cérémonie débutait par une conduite solennelle du souverain électif au trône. Il était mené par un membre de la dynastie ou par l'évêque de Prague. Ensuite avait lieu le „placement sur le trône” symbolisant le début du règne. Le prince intronisé était présenté au peuple qui acclamait son souverain en chantant „Kyrie eleison”. La cérémonie se terminait par un serment de fidélité prêté par les sujets, une messe solennelle et un banquet. Durant la cérémonie on jetait des pièces de monnaie dans la foule. L'auteur compare les cérémonies d'intronisation en Bohême et en Carinthie, en se basant notamment sur l'analyse de Kosmas et de Thietmar. Il rejette la thèse sur l'identité des deux cérémonies construite à la base d'un jugement fautif selon lequel le prince tchèque se présenterait en tenue paysanne durant le cérémonial. Il est possible de parler tout au plus de certaines convergences des deux cérémonies.

Un problème à part est constitué par le rapport de l'intronisation tchèque à la cérémonie durant laquelle le roi d'Allemagne donnait la Bohême en fief. Selon l'auteur, les rapports réciproques entre la Bohême et le Reich, et donc ce qui s'ensuit, entre l'intronisation du prince et l'hommage féodal, dépendaient du niveau de consolidation intérieure des deux pays et des conceptions politiques de leurs souverains. Sa propre cérémonie d'intronisation, ainsi que le culte des saints nationaux peuvent être considérés comme symboles de la tendance de la Bohême à l'indépendance.